

Kerima Filan

O JEDNOM “SPORADIČNOM” RUKOPISU NA TURSKOM I BOSANSKOM JEZIKU

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu među rukopisnim djelima na orijentalnim jezicima nalazi se i povelik broj rječnika jednojezičnih, znatno više dvojezičnih, te nešto trojezičnih i jedan nedovršeni četverojezični.¹ Nekoliko od ovih rječnika su tursko-bosanski, a jedan od njih predmet je ovoga priloga.

Rječnik kojim ću se ovdje pozabaviti ima signaturu R-6213. (Katalog VII, 482.-483.). To je, zapravo, ukupno dvadaset listova ispisanih slabim rukopisom, arapskim pismom. Na prvom se listu nalazi neistaknut naslov Lūgat - Türki - Bosnevî (Rječnik - Turski - Bosanski) koji je, sudeći po rukopisu, naknadno napisan. Knjižica je bez poveza, nepotpuna je i na početku i na kraju. Pisac ovoga, kako u naslovu stoji rječnika, ili možda njegov prepisivač, te datum nastanka rukopisa nisu poznati. (Katalog VII, 483.). Paginacija je naknadno izvršena, vjerovatno prilikom bibliotečke obrade. Na jednom je listu dvanaest do trinaest redova.

U rječniku se navodi riječ za riječ, najprije na turskom jeziku a ispod je njen prijevod na bosanskom, što je inače uobičajeno u ovoj vrsti rječnika.² No, ovaj se rječnik od drugih razlikuje po tome što ovdje ima nekoliko listova na kojima su ispisane cijele rečenice na turskom sa njihovim prijevodom na bosanski jezik. Mjestimično rečenica na turskom zauzima cijeli red a ispod nje slijedi prijevod na bosanski, mjestimično je turski a zatim bosanski tekst u istom redu. Rečenice su razdvojene krupnim tačkama. Po nekoliko je rečenica smislom povezano, ali se naglo prelazi s jedne “teme” na drugu. U jednom dijelu ovoga (manje-više) vezanoga teksta preporučuje se učenje turskoga jezika (vidjeti prilog).

---

¹ Rječnici su sabrani u Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, svezak sedmi, str. 275-501.

² U svim se drugima bosanko-turskim rječnicima koji se nalaze u ovoj biblioteci navodi riječ za riječ i to najprije na turskom jeziku a ispod se daje njen prijevod na bosanski jezik.

Nakon teksta slijede stranice na kojima je ispisana konjugacija glagolâ *öğrenmek* i *olmak*, proširena i izvedenim imenskim oblicima, te deklinacija nekoliko zamjenica. Stoga ovoj knjižici više odgovara naziv priručnik nego rječnik. No, najviše se vjerovatnom čini pretpostavka da je ovo učenički defter.

S obzirom na to da su svaka riječ, izvedeni oblik i rečenica u ovoj rukopisnoj knjižici prevedeni na bosanski jezik, sigurno je da je ona služila nekome u Bosni za učenje turskoga jezika. To, pak, znači da je turski jezik koji ovdje nalazimo na nekoliko listova, onaj što se učio (i govorio) u Bosni. Budući da u knjižici ne stoji nikakav datum, ne može se pouzdano govoriti o vremenu kada se upravo ovaj turski učio u našim krajevima. Međutim, kako sam već spomenula, u istom je svesku Kataloga zavedeno još nekoliko tursko-bosanskih rječnika. Primjerci u kojima se može utvrditi datum nastanka vidi se da su napisani ili prepisani u 19. stoljeću. U jednom kodeksu sa signaturom R-7695 u istom svesku Kataloga (s. 481.) na listovima 1 do 25 isписan je također jedan tursko-bosanski rječnik čiji je datum nastanka/prijepisa poznat, 1162./1748. godine. Odmah iza ovoga slijedi, također, kratki tursko-bosanski rječnik (L. 27b-36) za koji priređivač ovoga dijela Kataloga kaže kako se “čini da je ovaj priјepis nešto mlađi od prethodnoga”. (Katalog VII, 482.). Ovaj je, pak, potonji zanimljiv zbog toga što je na listovima 28a/8 do 30a/3 isписan isti onaj tekst na turskom s priјevodom na bosanski jezik, koji se nalazi na listovima 2a-3b u knjižici što je predmet ovoga priloga. Na osnovu toga može se pretpostaviti da ova dva teksta istoga sadržaja pripadaju istom vremenu, 18. ili još vjerovatnije 19. stoljeću. Ovo također upućuje na pretpostavku da je tekst koji ovdje donosim u prilogu prema rukopisu R-6213 služio kao lekcija (ili lekcije) za učenje turskoga jezika. Moguće je da se prepisivao i učio napamet.³ S obzirom na to da je tekst umnožen - zabilježen u dva različita rukopisa - moguće je da mu je izvor isti. No, kad se dva primjerka teksta uporede, uočavaju se neke razlike u načinu pisanja i riječi i sufiksa. U drugom rukopisu (R-7695) ima više grešaka i nešto nedovršenih rečenica. Spomenut ću neke po kojima se ovaj rukopis razlikuje od prvoga (R-6213): *anmamışsun* umjesto *añmamışsun*; *ben unutmışim* napisano sa *ti* umjesto sa *te*; *eyle* umjesto *öyle*; *gönli* umjesto *göñli*; *halkı cem* napisano spoјeno; *herkes kendi şey'i*

---

³ Vidjeti prilog. U samom se tekstu govori o učenju napamet.

ister umjesto istiyor; kiyas idüm umjesto kiyas ëtdüm; nereden umjesto nereden; seniñ söyledügün mada umjesto seniñ söyledügüñden ma'da. Sudeći po ovim razlikama vjerovatno je da dva teksta nisu nastala prepisivanjem iz istoga predloška. Drugi tekst (R-7695) više upućuje na pretpostavku da je pamćen, a onda zapisan. Dva rukopisa nisu sasvim podudarna u početnom dijelu riječnika, samo su neke riječi zajedničke i jednome i drugom. Razlog ovome može biti to što je rukopis R-6213 na početku nepotpun. Onaj, pak, dio rječnika koji slijedi nakon teksta što ga sadrže oba rukopisa potpuno je isti, s tim što je drugi rukopis nepotpun na kraju. Spomenut ću ovdje još da je naslov rukopisa R-7695 istaknuto napisan i glasi Haza Kitab-i Türkiyât Dili (ovo je knjiga za turski jezik), što ide u prilog pretpostavci da se radi o nekom priručniku iz kojega se učio turski ili o učeničkom defteru u koji su se ispisivale lekcije iz turskoga jezika.

Ova dva i obimom i sadržajem skromna rukopisa ispisana različitom rukom i uglavnom podudarnoga teksta, bar u dijelovima u kojima su se sačuvali, nama su zanimljivi zbog toga što predstavljaju zapisani trag turskoga jezika koji se učio u Bosni⁴ i u ovome će se skromnom prilogu posmatrati samo s tog aspekta, onoliko koliko je to moguće.⁵

Poznato je, naime, da kod čitanja tekstova na turskom jeziku ispisanih arapskim pismom nepremostivu poteškoću predstavlja to što se ne može odrediti vrijednost vokala. Moguće ju je odrediti jedino prema kriteriju labijalizirani/nelabijalizirani vokal, budući da se jedni i drugi bilježe različitim arapskim grafijama (vav i je, odnosno dama i fetha/kesra,) dok vrijednost vokala po kriteriju palatalni/velarni ostaje sasvim nejasna. Ista je poteškoća prisutna i u rukopisu R-6213. S druge, pak, strane, ovdje je cijeli tekst vokaliziran što omogućava da se prepoznaju vokali i na onim mjestima gdje inače nije uobičajeno da se bilježe arapskim znacima vokalizacije - fethom, kesrom i dammom. Ove su oznake vokala posebno važne kod čitanje turskih sufiksa. No i dalje će pitanje palatalnosti/velarnosti vokala ostati potpuno zakriveno.

---

4 Krupno je pitanje prema kojim se (sve) izvorima tada turski učio u Bosni: Da li se učio prema određenim priručnicima, ili je svaki učitelj imao svoj način rada? Gdje je i na koji način učitelj učio turski jezik? Nameće se još mnogo pitanja na koja je teško dati odgovor bez sveobuhvatnije analize ne samo sačuvanih priručnika turskoga jezika nego i drugih izvora.

5 U leksikografsku vrijednost rječnika ovdje neću ulaziti. Samo ću se mjestimično poslužiti primjerima iz rječnika koji bi mi, eventualno, mogli pomoći u jezičnoj analizi vezanoga teksta.

Ovdje namjeravam ukazati na neke jezične osobenosti vezanoga teksta u rukopisu R-6213 usredsređujući se samo na one koje se pouzdano mogu utvrditi. U prilogu donosim tekst u transkripciji. S obzirom na gore spomenutu poteškoću, analiza ne može dati cjelovitu sliku bosanskog turskog sadržanog u ovome kratkom tekstu. Tekst čitam kao savremeni turski jezik prema pravilima vokalne harmonije ma koliko je upitno da li je on stvarno tako glasio s obzirom na poteškoću oko pouzdanog određivanja vrijednosti vokala. Na eventualna bilježenja koja daju signal palatalnosti/velarnosti vokala, ili se, pak, mogu tako protumačiti, ja ću ukazati u analizi. U samoj transkripciji također neću koristiti posebne znakove koji bi ukazivali na tu neodređenost vokala, na jednoj strani da olakšam čitanje jednoga sasvim jednostavnog i lahko razumljivog teksta, s druge strane zbog toga što bi ovi znakovi, s obzirom na to koliko bi mnogobrojni morali biti, skrenuli pažnju sa onoga što se sa sigurnošću može utvrditi kao jezična (ili grafična) osobenost ovoga teksta. Stoga ću nastojati ukazati na ona bilježenja koja odstupaju od uobičajenih ili se, pak, u samome tekstu javlja dvojako pisanje iste jezične jedinice.

Grafijske osobenosti

Osmanski vokal takozvano zatvoreno ě u ovome je tekstu bilježen na sljedeći način: Kod glagola demek uvijek je označen fethom: dedügünde, demesünler, der, desünler. Kod glagola etmek bilježen je različito: 1) elif + j što sugerira čitanje iderse 8b/4, ider 8b/8, iderse 10a/5, iderüm 11b/8, iderüz 12a/9; 2) elif + kesra što bi se također čitalo itdügümüzü 9a/9, itma 9b/3, itdikde 9b/5; 3) elif + fetha što upućuje na vokal e: edemez 8b/9, 10a/6, etma 10a/11. Kod glagola vermek vokal ě napisan je na više mjesta sa y i kesrom: viriyor 10b/5, virür mi 11a/3 i sa kesrom kao oznakom vokala i: virma 10a/12, no na jednom mjestu sa fethom, pa bi se čitao vokalom e: verma 10b/12. Imenica gece prolazi na jednom mjestu u obliku gice. Zbog ovoga različitoga pisanja u izvorniku, u transkripciji sam navedeni vokal označavala grafijom ě.⁶

Uočljivo odstupanje od uobičajenog načina pisanja turskih konsonanata vidi se kod glasova g' i k'. Ovi su mjestimično bilježeni

---

⁶ Ovaj je vokal jednako ovako različito bilježio i M. M. Bašeskija u svome Ljetopisu, opet onim grafijama koje se ovdje spominju. (v. Filan, 2000: 24).

grafijama koje inače suponiraju velarne alofone - gajnom i kafom, pa se nailazi na dubletni grafijski lik istih leksičkih ili gramatičkih morfema. Tako je fonem g' napisan sa g /gajnom/ u primjeru ögrenürsün 13a/7, dok je na drugim mjestima u istoj poziciji napisan ispravno grafijom g /kef/: ögrenmek 12b/1 i ögrenülsün 12b/5. Ovaj je tip odstupanja od uobičajenoga načina pisanja dosta čest kod gl. imenice na -dik. Ponegdje je ovaj sufiks na palatalnoj gl. osnovi napisan ispravno grafijom g /kef/ (fikir ëtdügümüzü, istedügüñ), no više je puta u toj poziciji zabilježen grafijom g /gajn/ (gördügü, istedügümüz, işitdügü, söyledügüm 2a/1, söyledügüñ 2a/7, söyledügüñden 2a/9).

I kod pisanja glasa k' postoji odstupanje slično onome koje sam utvrdila za glas g'. Mjestimično je za k' korišćena grafija k /kef/, kao što se i očekuje (eylemek, fikir, gerek, (murad) ëtdikde, ögrenmek 12b/1), mjestimično, pak, grafija k /kaf/ (çekerse, gerçek, işlersek, söyledüklerinde 12a/5).⁷ U riječi büyük je glas k' na jednom mjestu napisan grafijom k /kef/ (9b/7), a na drugom mjestu grafijom k /kaf/ (10b/3). Palatalno k je nekada u istoj poziciji napisano ovim različitim grafijama, naprimjer, gerek /kefom/ a gerçek /kafom/.

Dvojako bilježenje postoji i kod glasa t, i to grafijom te (Türçe 13a/7) što je uobičajeno pisanje ove riječi, i grafijom tı (Türçe 12a/1/3/9).

Arapaska riječ sıkllet koja se izvorno piše grafijom s /se/ ovdje je napisana sa s /sin/.

U grafijska obilježja našega teksta treba ubrojiti i korišćenje ñ koje u riječima i sufiksima suponira glas n (aña>ona, añaarsa, añlaya, göñli, saña, Tañrı, isterseñ, geterdiseñüz, söyledügüñ). Da je glasovna vrijednost ovoga grafema n, pokazuju različito napisani primjeri, negdje grafijom ñ (istedügüñ, işüñ) a negdje grafijom n (göñlinden çıkarma, senüñ işüni).⁸

Kao grafijska osobenost može se spomenuti da je u ovome tekstu arapski grafijski znak sukun bilježen redovno: çok°dur°, iş°lerüm°, var°dur°, söz°ler°, her°kes°, çok° yer°lere. Teşdid je napisan samo na nekoliko mjesta ondje gdje mu je predviđeno mjesto u arapskim riječima: kuvveti, amma. U turskim riječima javlja se na jednom mjestu u obliku ummazdum. U ovome su tekstu mjestimično zajedno pisane riječi koje čine semantičku ili akcenatsku cjelinu: nekadar, neyler.

⁷ Ista je grafijska osobenost uočena u Ljetopisu M. M. Bašeskije. (v. isto, 30-32).

⁸ U transkripciji sam svuda naznačila gdje je u izvorniku bilježena grafija ñ.

Promjene kod vokala

Sa stanovišta savremenoga turskog jezika kod vokala su uočljive sljedeće osobenosti.

Labijaliziranje vokala $\text{ɪ} > \text{u}$ vidi se u finalnom slogu kod nekih riječi: lazum (ali na drugom mjestu lazimdür), yaluñuz, yardum, yardumcı.⁹ Labijalizacija vokala uočena je i u srednjem slogu kod riječi proširenih sufiksima: senüñ işüni 2a/11, također i işümüzi 9a/7, herkes kendi şeyüni 2b/7,¹⁰ Allah adunı 10b/7. Labijaliziranje u istoj poziciji vokala koji označava posvojni sufiks za 3. l. j. (ovdje herkes kendi şeyüni, Allah adunı) uočeno je mjestimično i u tekstu Ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije, na primjer, agzuna, başuna, sakaluna, seyrüne. (Filan, 1999: LXXI). O istoj pojavi govori i Németh (1970: 80) i navodi primjere gitmesüne, içmesüne, cümlesüne. Jedan zanimljiv primjer labijalizacije vokala nalazi se i u obliku bizcüeyin. Imenica korku u ovome tekstu prolazi u obliku korkı. Moguće je da se ona doista u Bosni izgovarala u ovome obliku (ili još vjerovatnije korkı). I danas je poznat turcizam korkija. (Škaljić). U Ljetopisu M. M. Bašeskije na jednom mjestu ova riječ prolazi također u obliku korkı, dok je više puta jasno napisana u obliku korku. (Filan, 1999: 367)

U našem tekstu neke riječi imaju, s gledišta savremenoga jezika, arhaičan oblik: ey (>iyi), heman (>hemen), hepisi (>hepsi), içün (>için) i niçün (>niçün), kangı (>hangi), yohsa (>yoksa). Turski prilog yalnız u ovome tekstu prolazi na jednom mjestu u obliku yaluñuz. I u rukopisu R-7695 ovaj je prilog napisan u istom obliku: yaluñuz. Glagol getirmek javlja se u obliku getürdüñüz mi, getürülmiş i geterdiseñüz.

Bilježenje koje bi se moglo protumačiti kao signal vokalne harmonije vidi se u primjerima bunlar da (12a/9) i onsuz da (3a/3) gdje je veznik de/da napisan u obliku dal + elif, za razliku od primjera o da (3a/4) u kojem je isti veznik napisan dal + he.

Promjene kod konsonanata

Kako je turski palatal k' bilježen na dva načina, grafijama $k / \text{kef} /$ i $k / \text{kaf} /$, razmotrila sam vrijednosti ovih grafija u tekstu na bosanskom

---

⁹ Oblik *yardüm* utvrdio je i Čaušević (1996: 128).

¹⁰ Moguće je da je taj labijalizirani vokal glasio u a ne $ü$ kako ga ovdje bilježim, ali pošto u ovome tekstu ne mogu imati nikakvu potvrdu za to, preciznost po kriteriju palatalni/velarni vokal ostavljam po strani i rješenje nalazim, kako sam već naznačila, u čitanju teksta prema pravilima savremenoga turskog jezika.

jeziku. Ovdje grafija k /kaf/ uvijek ima vrijednost glasa k, dok grafija k /kef/ ima vrijednost glasa ć (hoće li, s(e)ve će, doć, išće, unić). Drugim riječima, bosanski glas ć u ovome je tekstu redovno bilježen grafijom k /kef/. Tako je u kontaktu glasova k i ć prvi uvijek bilježen /kafom/, drugi /kefom/ (pak ću, ako hoćeš).¹¹ S druge strane, glas č uvijek je napisan odgovarajućom grafijom koja inače u tekstovima pisanim arapskim pismom sponira glas č (rič, svaćemu, p(i)riporučit, učinit, učimo, goveće, ući).

Polazeći od ovih vrijednosti grafija k /kef/ i k /kaf/ u bosanskom tekstu, uporedila sam ih sa onima koje imaju u turskom tekstu s obzirom na jedno od najznačajnijih poznatih fonetskih obilježja turskoga jezika koji se govorio u Bosni i drugim dijelovima Rumelije - s obzirom na snažnu palatalizaciju turskih glasova g' i k' koja može ići do vrijednosti đ i ć.¹² Pošla sam, naime od, pitanja da li se i u turskom tekstu grafiji k /kef/ može dati vrijednost glasa ç? Najprije treba reći da je u turskom tekstu korištena uobičajena grafija /ç/ za turski glas ç, naprimjer gerçek, güç, niçün, Türçe. Osim toga, dvojako bilježenje - jedanput kefom, drugi put kafom - glasa k' u istoj poziciji (npr. biyük) ne daje za pravo da se, na primjer, turske riječi kendi i kimse uzimaju u fonetskom liku ćendi i ćimse.¹³

U vezi s ovim pozabavila sam se i grafijskim likom riječi geç i güç kod kojih se u arapskom pismu glas g' bilježi grafijom g /kef/. Prema izrazitoj osobenosti bosanskog turskog koja se ogleda u promjeni u određenoj poziciji palatalnog k' u ći, isto tako, u promjeni palatalnog g' u đ,¹⁴ moguće je da su ove riječi glasile deč i đuč (ili pak ćeć i ćüć¹⁵), no

---

11 Ovaj je način bilježenja bosanskog glasa ć vrlo raširen i kod Bašeskije u Ljetopisu. (v. Filan, 2000: 30-32).

12 Polazim od obilježja koje je dobro poznato u zapadnorumeljskim turskim dijalektima a o kojim govore Németh (1970: 119.) i Čaušević (1991: 388. i 2000: 158.).

13 Nije suvišno ovdje spomenuti još jednu poznatu osobenost zapadnorumeljskog turskog dijalekta. Naime glas k' u finalnoj poziciji uglavnom zadržava svoju vrijednost. (Adamović, 234.) U tom slučaju treba uzeti u obzir da grafija k /kef/ u riječima na primjer gerçek i gerek može imati vrijednost glasa k, što opet ne dopušta da se grafiji k /kef/ u našem tekstu daje samo vrijednost ç. Ovo sam pitanje razmatrala i u povodu bilježenja palatalnog k i velarnog k u Ljetopisu. (v. Filan, 2000:35.-36.).

14 U ovome kratkom tekstu samo je jedan primjer gdje je bosanski glas đ napisan grafijom g /kef/ -: zastidivao (18b/7), pa sam s gledišta ovoga primjera mogla razmatrati eventualnu mogućnost bilježenja glasovne promjene g'>đ.

15 Mogućnost izgovaranja ovih riječi u obliku ćeć i ćüć navodim na osnovu toga što sam u tekstu našega ljetopisca M. M. Bašeskije utvrdila da je imenica güç na više mjesta napisana baš u obliku çüç. (Filan, 1999: 315). Također, zbog naprijed navedene poteškoće oko ispravnoga čitanja vokala, ovdje ne uzimam u obzir pitanje stvarne vrijednosti vokala.

takav nam podatak ovaj tekst ne pruža. I ispravno pisanje riječi geç (kef + fetha + ç) i güç (kef + vav + ç) kako ih ovdje nalazimo, već sugerira da je u inicijalnoj poziciji palatalni konsonat, bez obzira do koje vrijednosti palatalnost išla. Stoga ih i uzimam u obliku geç i güç.

U ovome tekstu grafija g /gajn/ ima vrijednost glasa g.¹⁶ Ovo je zanimljivo istaknuti zbog toga što neuobičajeni način pisanja palatalnog g' grafijom g /gajn/ - može ukazivati na fonetsku osobenost zapadnorumelijskih turskih dijalekata u koje spada i bosanski turski. Ona se ogleda u ozvučavanju finalnog konsonanta k u ğ. (Čaušević, 2000: 158). Osim primjera sa sufiksom dik koje sam navela naprijed kod grafijskih osobenosti (gördügü, istedügümüz...), o ovoj osobenosti svjedoči i bilježenje glasa g' grafijom g /gajn/ kod sufiksa -lik u primjeru birlüğinde.¹⁷

Uporede li se gornji primjeri sa ovima dogduğı, kulagiyla, ortagi koji odražavaju ozvučavanje finalnoga fonema k u intervokalnoj poziciji u spoju osnova + sufiks, vidi se da je pisac koristio isti grafem (gajn) za glas g u istoj poziciji i kad je u okruženju palatalnih i kad je u okruženju velarnih vokala. Moguće je da ova grafija upućuje na realizaciju glasa g čak i u oblicima sa palatalnim vokalima.

Kao jedan od primjera u kojima je turski glas g' napisan grafijom g /gajn/ spomenula sam glagol ögrenmek. Ako se grafija g /gajn/ u primjeru ögrenürsün (13a/7) upoređi sa primjerima birlüğinde, kulagiyla, ortagi i dr. u kojima je isto tako palatalni glas g' bilježen gajnom, onda bi se ona mogla protumačiti kao signal također jedne osobenosti zapadnorumelijskih turskih dijalekata - održavanje glasa g' ispred suglasnika i između dva samoglasnika.¹⁸

Htjela bih se ovdje osvrnuti na još jednu situaciju koja ide u prilog pretpostavci da gornji način pisanja glasa g u okruženju palatalnih vokala ukazuje na njegovu realizaciju u govoru. Naime, imenska negacija değil

---

16 U bosanskom je tekstu glas g uvijek bilježen grafijom g /gajn/ (govorijo, d(u)ruga, b(i)riga, s(o)voga).

17 Ne treba gubiti iz vida da je u svim ovim primjerima konsonat g u okruženju labijaliziranih vokala.

18 O ovoj osobenosti zapadnorumelijskih turskih dijalekata govori Németh (1956: 17.). Ista je osobenost uočena i u jeziku M. M. Bašeskije u većem broju primjera. od kojih su neki podudarni sa primjerima u našem tekstu, kao gl. ögrenmek (Filan, CV) i sufiks -lik kad primi posvojni sufiks za 3. l. j. (isto, CXVIII)

koja se u arabičkim tekstovima uobičajeno piše dal + kef + l, u ovome je tekstu redovno zabilježena u obiku dal + hemze + l (šest primjera), što sugerira izgovor deil, odnosno gubljenje glasa g' (g'>∅) u ovoj poziciji. Bez obzira na to da li se u izgovoru jedno j ipak čulo (dejil), način pisanja imenske negacije kakav nalazimo u ovome tekstu zanimljiv je zbog toga što nedvojbeno ukazuje na promjenu kod glasa g'. Kad se gleda tekst u cjelini, može se pretpostaviti da bi pisac glas g' napisao da je on postojao u artikulaciji (degil), kao što je to činio i u gornjim primjerima.

Ispadanje konsonanta n (odnosno ñ) susreće se na jednom mjestu u primjeru postpozicije soñra - zabilježena je u obliku sora (2a/3). S obzirom na to da je ista postpozicija ispravno napisana na ostalim mjestima (tri primjera), ovo bi se bilježenje moglo smatrati omaškom. Primjer, ipak, navodim ovdje pošto je kod oblika sora i finalni vokal napisan elifom umjesto sa he.

Jedan primjer sekundarne geminacije nalazi se u rukopisu R-7695 u zamjenici hepsi koja ovdje ima oblik heppisi. Geminacija glasa p naznačena je tešdidom.¹⁹

Primjer specifične promjene kod konsonanata vidi se kod postpozicije iñleri (>ileri). Čini se da se ovaj primjer može dovesti u vezu sa oblikom ove postpozicije u Ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije gdje je ona redovno zabilježena u obliku illerü. (Filan, 1999: XC). Ako se ova riječ u bosanskom turskom (ili bar u nekim krajevima) izgovarala sa geminiranim l, kako ju Bašeskija redovno bilježi, onda nije neobično da je u artikulaciji moglo doći do disimilacije l>n kako je zabilježeno u našem tekstu.

S gledišta savremenoga jezika pažnje je vrijedno da su inicijalni konsonanti u riječima dağıldılar i doğru u ovome tekstu bilježeni grafijom ti: tagıldılar i togrı. U vezi sa vrijednošću ovoga konsonanta treba istaknuti da je u arabačkim tekstovima ovo uobičajeno pisanje navedenih turskih riječi.²⁰

Također s gledišta savremenoga turskog jezika uočljivo je da glagoli titremek i tükenmek u ovome tekstu u inicijalnoj poziciji, imaju grafiju

---

19 O sekundarnoj geminaciji kao osobenosti zapadnorumelijskog dijalekta v.: Čaušević, 1996: 130; Čaušević, 2000: 159. Registrirano je i nekoliko primjera kod Bašeskije u Ljetopisu. (v. Filan, 1999: XC).

20 Kod Bašeskije tagırdmak (>dağırdmak) i togrı (>doğru). (Filan, 414, 422). S druge strane, u tekstu na bosanskom jeziku grafija ti suponira glas t: taka (<takva), tako.

d (ditremek, dükenmez) što, isto tako, odgovara načinu pisanja ovih riječi u arabičkim tekstovima²¹ te da je glagol tutmak napisan u obliku dutar.²²

Što se tiče morfonologijskih osobenosti ovoga teksta, osim gore pomenutoga ozvučavanja finalnog k u ğ, treba ukazati na ozvučavanje t >d u intervokalnoj poziciji u primjeru işidür- < işitmek.

Progresivna asimilacija konsonanata u ovome tekstu nije zabilježena ni u jednom primjeru. Tako čitamo Allahdan, çokdur, gerekdür, gezişde, işitdügi, (kıyas) ëtdüm, (murad) ëtdikde, sıkletdür, yokdur, vakitde. Jedino bi se ovom glasovnom promjenom mogao protumačiti primjer Türçe koji se u tekstu javlja četiri puta uvijek u istom obliku. Ispuštanje grafije koja bi suponirala glas k ovdje bi moglo ukazati na asimilaciju suglasnika k i ç koja ide do gubljenja glasa k.²³

Gramatičke morfeme

-ci: u jednom primjeru: yardumcı,

-cileyin: samo u jednom primjeru i to u obliku bizcüeyin,

-li: samo u dva primjera, oba puta napisan lam + je: kudretli i suçlı.

-lik: uvijek bilježen lam + dama + kaf: Allahüñ birlüğinde, kulluk, muslumanlukda. I u onome dijelu našega rukopisa koji predstavlja rječnik ovaj je sufiks napisan na isti način u primjerima kızilluk, otluk i yeşilluk,

-siz: labijalizirani vokal bilježen damom: dilsüz, direksüz, onsuz.

Upitna čestica mi uvijek je napisana u obliku m + j: olur mı, söyledüğüm mi.

-ler pluralni sufiks: uvijek bilježen lam + fetha + re sa sukunum, što je uobičajeni način pisanja ovoga sufiksa u arapskom pismu. U nastojanju da čitanje vokala a i e koliko je moguće približim tačnome, uporedila sam njihovo bilježenje i u drugim pozicijama. Zanimalo me je, naime, da li fetha uvijek ima vrijednost vokala e, što bi moglo razriješiti, naprimjer, čitanje pluralnoga sufiksa -ler, s obzirom na to da su turski tekstovi napisani u nekom drugom a ne arapskom pismu pokazali kako

---

21 Kod Bašeskije također ditremek i dükenmek. (isto, 321, 323).

22 Kod Bašeskije također dutmak (isto, 323) ali i tutmak (isto, 423).

23 U tekstu na bosanskom jeziku turski tri puta, tursi jednaput. Kod Bašeskije je na dva mjesta zabilježen oblik Türçe. (isto, 424).

se u zapadnorumelijskom dijalektu javlja palatalna deklincija i poslije velarne osnove. (Čaušević, 2000: 158.) No, fetha u ovome tekstu mjestimično označava i vokal a, naprimjer kod glagola yapmak ili u negativnom obliku prezenta neodređenog olmaz. Primjere pisanja vokala a potražila sam i u dijelu rječnika. Ovdje, također, fetha mjestimično ima vrijednost vokala a: kiraz, şalgam (oba a napisana fethom), tekne (prvo a fethom, drugo sa he), yaprak (prvo a fethom, drugo elifom). Stoga ostajem pri čitanju ovoga sufiksa (kao i drugih) prema progresivnoj asimilaciji vokala.

Posvojni sufiksi

-(i)m: labijalizirani vokal: hacetüm, işlerüm, kasavetüm, söyledüğüm.

-(i)đ: Jedan način pisanja ovoga sufiksa je labijalizirani vokal bilježen vavom i damom a konsonant bilježen grafijom đ: istedüğüd, işüđ, söyledüğüd. Drugi način bilježenja je nelabijalizirani vokal i konsonant bilježen grafijom n (nun): dedüğinde, göđlinden çıkarma, kendi evladını. Na jednom mjestu u primjeru senüđ işüni ovaj je sufiks označen damom (labijaliziran vokal) i grafijom n (nun). Ova je sintagma po načinu pisanja podudarna sa sintagmom herkes kendi işüni u kojoj je imenica iş primila posvojni sufiks za 3. l. j.

-i: uvijek nelabijalizirani vokal: bilmesi, birlüğinde, gördüğü, işitdüğü, karnında, kızı, kulagina, ortacı, oğlu. U primjeru yüzinde označen je kesrom.

-(i)miz: vokal labijaliziran bilježen damom: cümlemüzi, (fıkr) ëtdüğümüz, istedüğümüz, işümüzi.

Padežni sufiksi

-(n)ñ sufiks za genitiv: vokal labijaliziran bilježen damom, konsonant bilježen grafijom ñ: Allahuñ, onuñ.

-e sufiks za dativ: Uvijek bilježen sa he: aña (>ona), başa, kimseye, kulagina, neye, saña, vücuda, yerlere.

-i sufiks za akuzativ: Uvijek nelabijaliziran vokal bilježen sa y: Allahı, bunları, cümlemüzi, işümüzi, onı, seni, uşagı, yolu.

-de sufiks za lokativ: Bilježen dal + he: altında, bunda, işde, müslümanlukda, nerede, vakitde.

-den sufiks za ablativ: Uvijek bilježen dal + fetha + nun sa sukunom: Allahdan, beladan, nereden, söyledüğünden, taraftan.

Predikativni sufiksi

Kod predikativnog sufiksa -dir vokal je redovno označen damom što ukazuje na njegovu labijaliziranost: birdür, çokdur, eydür, güçdür, kadirdür, korkmalıdır, musulmandur, vardur, yokdur.

U ovome se tekstu još javlja predikativni sufiks za 1. l. j. u obliku hoşnudim i za 1. l. m. u obliku kadir iz.

Perfekt odredeni

U 3. l. j. i m. nelabijaliziran vokal -di: dezildi, oldılar, tagıldılar i pluskvamperfekt dezildidi. U 1. l. j. i m. vokal labijaliziran bilježen dama + me, odnosno dama + kaf: (kiyas) ëtdüm, kalduk, te u oblicima imperekta evetlemezdüm, umazdum. U 2. l. j. i m. vokal labijaliziran: getürdünüz mi, utandırduñ. U rukopisu R-7695 jedan oblik getürdün mi.²⁴

Perfekt neodredeni

Uvijek bilježen m + kesra + š što ukazuje na nelabijalizirani vokal u ovome sufiksu: olmışım, öğrenmişım, unutmışım, añmamışsun, söylemişün, unutmamışsun, getürülmüş, yaratmışdur.

Prezent neodredeni

Sufiks ima više oblika: Vokal labijaliziran, bilježen vavom i damom: bitürürüm, bulursun, öğrenürsün, açılır, bilür, dutar, gelür, görür, işidür, olunur, olur, vërür. Vokal nelabijaliziran, bilježen fethom: (kulluk) ëderüm, umarum, istersün, der, ëder (8b/10), saklar, (hazz) ëderüz.

Kod negativnog je oblika vokal uvijek naznačen fethom: (kulluk) ëtmem, kesmem, olmazsun, bilmez, içmez, olmaz, yemez.

---

²⁴ U R-6213: Hane o şey, getürdünüz mi. U R-7695: Ben sizden istedüğüm getürdün mi, a trebalo bi: Benim sizden istedüğümü getürdünüz mi.

Prezent odredeni

Oblici çağırıyorlar, geliyor, vëriyor i üşeniyor odgovaraju savremenom jeziku. Ovima su bliski i oblici besleyor, ditreyor i isteyor s tim što se ovdje, za razliku od savremenog jezika, vokal e iz gl. osnove ne mijenja u i. Zabilježeni je i jedan oblik koji glasi söyleorlar. U dijelu gdje su zabilježene konjugacije na listu 14 prolaze oblici ögreniyor i ögrenmeyor.

Futur

U tekstu je zabilježen samo u obliku bakacak olursañ. Stoga sam pogledala njegov oblik u dijelu knjižice gdje su ispisane konjugacije. Futur gl. öğrenmek napisan je u obliku öğrenecek i öğrenmeyecek, s tim što je glas k' oba puta napisan grafijom k /kaf/, kao i u primjeru bakacak.

Kondicional

U 3. l. j. uvijek je napisan sin + he: añarsa, çekerse, dilerse, ëderse, gelürse, ise, isterse. Također i sufiks irealnoga kondicionala: bilse, fisıldasa, olmasa. Što se ostalih lica tiče, 1. l. m. u primjeru işlersek napisano je sin + fetha + kaf. 2. l. j. ima bilježenje sin + fetha + grafija ñ: dilerseñ, diñlerseñ, isterseñ. 2. l. m. susreće se samo u primjeru geterdiseñüz u kojem je vokal sufiksa za oznaku lica labijaliziran.

Imperativ

2. l. j. vidi se u oblicima çalış, çıkarma, (fikir) eyle, (şek) eyleme, giderme, oku, yaz. 2. l. m. imperativa glasi gösterüñ. Kako primjer pokazuje, vokal je labijaliziran, ovdje obilježen damom, a konsonant je napisan grafijom **n**. Sufiks za 3. l. j. ima labijalizirani vokal što se vidi iz primjerâ açsun, gitsün, olsun, öğrenülsün. Isti oblik sufiks ima i u 3. l. m. kad je proširen sufiksom -ler: dësünler. U vezi sa imperativom treba spomenuti da se forma na -(y)e (añlaya, (gerçek) bile, eyleye, ezberleye, inana, isteye, ola) u ovome tekstu često na naš jezik prevodi 2. l. j. imperativa.²⁵

---

²⁵ O formi na -(y)e v. rad E. Čauševića, 1988.

Optativ

U ovome tekstu nalaze se sljedeći primjeri optativa: bitüreyim, bulayım, olmayasın. Oblici za ova dva lica jednine ne razlikuju se od savremenog jezika, dok sufiks za 1. l. m. uvijek ima labijalizirani vokal: çevirelüm, ëdelüm, kalmayalum, öğrenelüm, utanmayalum, yapalum.

Necesitativ

Necesitativ ima isti oblik kao u savremenom jeziku: bilmemeli, istemeli, korkmalıdur, sığınmalıdur.

Glagolski likovi

Sufiks za faktitiv-kauzativ ne razlikuje se od oblika u savremenom jeziku u primjerima giderme, utandırduñ, utandırmazdum, dok je u primjerima bitüreyim i bitürürüm vokal labijaliziran, u prvom označen damom, u drugom vavom i damom. Oblik pasiva odgovara savremenom jeziku u primjerima açılır, okunan, yazılan, ali je u primjeru öğrenülsün pomoćni vokal labijalan za razliku od savremenog jezika u kojem je nelabijalan. Vokal je labijalan i u primjeru getirülmüş, što se, pak, može protumačiti utjecajem prethodnoga labijalnog vokala koji je, opet, u savremenom jeziku nelabijalan.

Glagolska imenica na -dik

Sufiks -dik ima labijalni vokal bilježen vavom i damom: bildügüñ dogduğı, (fıkr) ëtdügümüz, istedügüñ. Kako je već spomenuto, nekada je finalni konsonant ovoga sufiksa na gl. osnovi sa palatalnim vokalima kod ozvučenja k>g napisan grafijom g /gajn/ kao u primjerima dëdüginde, gördüğü, işıtdüğü, söyledüğüm (2a/1), söyledügüñ (2a/7). Isto je tako u primjeru söyledüklerinde (12a/5) palatalno **k'** napisano grafijom k /kaf/. No, na jednom je mjestu u primjeru (murad) ëtdikde vokal ovoga sufiksa označen kesrom. Treba napomenuti da je u ovome primjeru i glas k' napisan grafijom k /kef/.

Zamjenice

Lična zamjenica za 3. l. j. javlja se u obliku o i ol. Kroz deklinaciju ova zamjenica ima oblike onuñ, aña, onı, añañla. Oblici deklinacije ostalih

ličnih zamjenica razlikuju se od savremenog jezika u primjerima *benüm*, *senüñ*, *bizüm*. Pokazna zamjenica *o* također se javlja u obliku *o i ol*. Upitna zamjenica *hangı* u ovome tekstu ima oblik *kangı*, a neodređena zamjenica *hepsi* ovdje glasi *hepisi* (u drugom rukopisu *heppisi*). Upitna riječ *hani* ima oblik *hane*.²⁶

Oblici gerunda u ovome tekstu glase: *ezberleyüp*, *ezberlemeyüp*, *ëtmeyince*, *olmayınca*, *varınca*, *bakarken*, *katlanurken*.

Postpozicije i kvazipostpozicije su: *aşadan* (>*aşağıdan*), *beriden*, *geride*, *göre*, *ile* (*gözile* *kalbile* *kulagıla*, *neyle*), *iñleri* (>*ileri*), *öteden*, *togrı*, *yukardan* (>*yukarıdan*).

Sintaktičke osobenosti

S gledišta savremenoga turskog jezika neobična je u ovome tekstu česta inverzija u poretku rečeničnih konstituenata. Tako u složenim rečenicama zavisni dio zauzima mjesto iza glavnoga kao u primjerima:

- Ben unutmışım niçün sora (>*sonra*) añmamışsun. (2a/3) - posljedična rečenica;

- Ben Oña kulluk ëderüm ziyade nice bu ana varınca kulluk ëtmişim. (11b/8) - poredbena rečenica. Na drugom mjestu također jedna poredbena rečenica ima očekivani poredak glavnoga i zavisnog dijela i glasi: Kendi evladını bildügüñ gibi öyle Allahı bilmek gerekdür. (11a/12);

- Her bir kelamı her kaideye çevirelüm kolay öğrenülsün. (12b/5) - namjerna rečenica;

- Allah vërür eger murad ëderse. (8a/1) Gayrısı kadir de'ıldür bir şey lakin eger Tañrı yardım ëderse. (8a/3) İstedügüñ vakitte pak kalbile iste, eger isterseñ kabul olsun. (9b/9) - pogodbene rečenicice.

Kad se ovi primjeri turskih rečenica uporede sa njihovim prijevodima na bosanski jezik, vidi se da bosanska rečenica uvijek ima pravilan poredak svojih konstituenata, dok je red konstituenata u turskoj rečenici obrnut - glavni dio rečenice prethodi zavisnom. Moglo bi se reći kako je ovdje turska rečenica pod utjecajem bosanske, što nije neočekivano s obzirom na to da nema nikakve sumnje kako je piscu

---

²⁶ Kod Bašeskije također *kangı* i *hane* (Filan, 1999 : 357., 340.), ali *hepüsi* (isto, 343.).

ovoga teksta turski drugi jezik, a bosanski maternji. Međutim, pisac je ovdje išao od turskoga prema bosanskom jeziku - on je prvo pisao turski a potom bosanski tekst. U tom se slučaju nameće zaključak da je poredak rečeničnih konstituenata u našim primjerima upravo onakav kakav je on doista bio u bosanskom (i šire, rumelijskom) turskom. Drugim riječima, ovaj obrnut poredak konstituenata u turskoj zavisnosloženoj rečenici nije posljedica jednokratnoga utjecaju dotične bosanske rečenice na tursku nego je to sintaktičko obilježje turskoga jezika u Bosni, i u Rumeliji, koje se ogleda u rasporedu rečeničnih konstituenata pod općim utjecajem lokalnoga (odnosno lokalnih) jezika.²⁷ Stoga i ove primjere nije dovoljno posmatrati izolirano s gledišta samo jednoga (našega) teksta kao rezultat konkretnoga utjecaja jedne bosanske rečenice na njen turski ekvivalent.

Treba spomenuti da u tekstu ima i nekoliko turskih pogodbenih rečenica sa pravilnim poretком glavnoga i zavisnoga dijela. To su primjeri: Eger Tañrı seni hıfz eđerse saña kimse bir şey eđemez. (10a/5-6) Eger öğrenmek isterseñ yazılan ve okunan pek ezberleye. (12b/1) Zanimljivo je da se u prijevodu ovih primjera na bosanski jezik na prvom mjestu nalazi zavisni rečenični dio, kao i u turskom tekstu, s tim što ovaj red konstituenata u bosanskom tekstu ne narušava sintaktičke pravilnosti bosanskoga jezika.

U navedenim primjerima zavisnosloženih rečenica uočava se upotreba upitnih zamjenica *niçün* (zašto) i *nice* (kako) u funkciji veznika, prvoga u značenju veznika pošto, zato što, a drugoga u značenju veznika kao što.²⁸ (Ben unutmışım niçün sora (>sonra) añmamışsun. (2a/3) Ben Oña kulluk eđerüm ziyade nice bu ana varınca kulluk eđmişim. (11b/8). U namjernoj rečenici pak (Her bir kelamı her kaideye çevirelüm kolay öğrenülsün.) vidi se odsustvo pokazatelja subordinacije *diye* koji se očekuje na kraju rečenice. U primjeru *kangı ka'ideye gelür oña göre söyle* upitna zamjenica *kangı* upotrijebljena je u značenju odnosne, a gl. je oblik umjesto u kondicionalu došao u indikativu, očigledno po modelu bosanske rečenice. Ipak, ova se pojava ne može uzeti kao obilježje našega teksta budući da je kondicional u sličnim primjerima na više mjesta naznačen: *başa her ne gelürse, benden her ne eđerse, biz her ne işlersek, her ne zeman isterseñ, kim öyle Allahı bilse, nice isterse eđer i drugi.*

---

²⁷ O inverziji glavne i zavisne rečenice kao autentičnom obilježju bosanskog turskog govori i Čaušević. (1991: 392).

²⁸ Primjere ovakve upotrebe upitnih zamjenica v. i u: Čaušević, 1991: 392.

Odstupanja u poretku riječi u turskoj rečenici dosta se često ogledaju u smiještanju priloške odredbe na kraj rečenice, iza predikata, kao u sljedećim primjerima: nice ēdelüm ŝimdi, Allahdan korkmalıdır da'ima; o iş vücuda gelür kolay; ol kimse geride kalmaz bir zeman; ben oña kulluk ēderüm ziyade. Ova se pojava vidi ne samo kod jednostavnih priloga nego i kod proširenih adverbijala u primjerima benüm nekadar işlerüm vardur senüñ söyledüğüñden ma'da, bunda onsuz da olabilür añañla gibi, te kod gerunda u primjerima acıkđum katlanurken, susadum bakarken, yohsa biz ne kadir iz ētma O bir ŝey vërma murad ētmiyince.

I druge su glagolske dopune i dodaci, osim priloških odredbi, mjestimično izmještene na kraj rečenice. U sljedećim je to primjerima direktni objekat: kimse bozamaz gitmegi, ben Tañrıdan umarum herŝey, kaçan birŝey dilerse ētma, dogđuđı birle bilür beslema, a u jednom primjeru objekat u dativu: ne poturlar dēmesünler bize.

U primjeru ezberlemeyüp 'aklına gelemiz her kelam na kraj rečenice izmješten je subjekat her kelam, a u primjeru bir sözi dēdüğüñde bunda yazılan atributska sintagma bunda yazılan izmještena je na kraj proširenoga adverbijala kojemu pripada.

Mjestimično je u kratkim rečenicama predikat zauzeo mjesto na početku, što je također neuobičajen poredak elemenata za tursku rečenicu, osim onda kad je on stilski markiran što ovdje nije slučaj, narimjer: güçdür halkı cem' ētma, tagıldılar hepisi, te u sredini kratke rečenice u primjerima benüm yokdur suçum, o ŝeye dēr ola što je također za predikat nepredviđeno mjesto u turskoj rečenici.²⁹

Sa stanovišta savremenoga jezika zanimljivi su oblici gl. imenice na -me. Ona se na jednom mjestu javlja sa posvojnim sufiksom za 3. l. j. - Onuñ bilmesi i cijela konstrukcija glasi kao i u savremenom jeziku. No na svim je drugim mjestima glagolska imenica na -me napisana mim + elif, što sugerira čitanje -ma. Dok u primjeru güçdür halkı cem' ētma ona ima funkciju subjekta, u većini drugih primjera gl. imenica na -me je u funkciji objekta: kaçan birŝey dilerse ētma, o bir ŝey vërma murad ētmeyince, dogđuđı birle bilür beslema, söylema bilenler. U ovim primjerima nije naznačen sufiks akuzativa iako se on često vidi na odgovarajućem mjestu u tekstu, na primjer: bunları bitüreym, senuñ işüni bitirürüm, kimse bozamaz gitmegi, o her ŝeyi bilür, Allahı bilse, ol

---

29 Ovu je osobenost bosanskog turskog registrirao i Čaušević, 1991: 391.

cümlemüzi besleyor. Glagolska imenica na -me ima oblik -ma i kad je u funkciji dopune glagola üşenmek i pridjeva kadir koja, inače, dolazi u dativu. I tada ne nosi sufiks padeža dativa: her yere varma üşeniyor, yohsa biz ne kadir iz ëtma, kimse komama kadir de'ildür.

U vezi sa upotrebom gl. imenice na -me u ovim primjerima treba imati u vidu osobenost bosanskoga turskog na koju je Čaušević skrenuo pažnju. Ona se ogleda u upotrebi gl. imenice na -me u velariziranom obliku (-ma) na mjestu gdje u bosanskom jeziku stoji infinitiv ili supin, pa se ovim može obrazložiti i njena indeklinabilnost u navedenim primjerima. (Čaušević, 1991: 392., napomena 36). Primjer koji sam navela na početku (onun bilmesi) potvrđuje da u bosanskom turskom gl. imenica na -me u genitivnoj konstrukciji ima pravilan oblik, no kad se ona nađe u spomenutom položaju u rečenici (tamo gdje u bosanskoj rečenici dolazi infinitiv ili supin) dobiva velarizirani oblik i postaje indeklinabilna.

Da je gl. imenica na -me često zastupljena u bosanskom turskom, što je također konstatirao Čaušević na navedenom mjestu, može potvrditi naš primjer her kim ögrenma isterse gdje je trebala doći gl. imenica na -mek. Ipak, zanimljivo je uočiti da se u ovome tekstu kao dopuna turskoga glagola istemek (htjeti, željeti) susreće i gl. imenica na -mek: eger ögrenmek isterseñ. Sasvim je sigurno da je po istome modelu pisac ove knjižice-rječnika sačinio i rečenicu dahi cennete girmek dilerseñ u kojoj je glagol dilemek (željeti) dobio kao dopunu gl. imenicu na -mek u apsolutnom padežu umjesto u akuzativu.

Sufiks padeža akuzativa u ovome je tekstu izostavljen još na nekim mjestima, osim onih koja sam navela u vezi sa upotrebom glagolske imenice na -me: ben Tañırdan umarum her şey, kaçan bir şey dilerse ëtma. O bir şey vërma murad ëtmeyince. Treba primijetiti da su u svim ovim primjerima u funkciji objekta neodređene zamjenice bir şey i her şey.³⁰ Također se u primjeru Ondan büyük yardımcı neredde bulayım izostavljanje sufiksa za akuzativ na imenici yardımcı može protumačiti neodređenošću ove imenice; ovdje, zapravo, nedostaje jedno bir u funkciji neodređenoga člana ispred imenice yardımcı. "Teži slučaj" izostavljanja sufiksa za akuzativ je u naprijed navedenom primjeru dahi cennete girmek dilerseñ, te na dva mjesta kod participa na -en: eger

---

³⁰ U tekstu prolazi i jedan primjer O her şey'i bilür. Upućujem na uporedbu ovih primjera sa onima na koje skreće pažnju Čaušević (2000: 161) u katoličkim tekstovima na turskom jeziku.

öğrenmek isterseñ yazılan ve okunan pek ezberleye i bunda yazılan yukardan aşadan fikr eyle.

Sufiks za dativ izostavljen je u primjeru Her nere (umjesto her nereye) göñli isterse,³¹ te u primjeru gayrısı kadir de'ldür bir şey gdje je trebao doći na zamjenici u funkciji dopune pridjeva kadir. Kad se ovaj posljednji primjer uporedi sa drugim, o her şey'e kadirdür vërma, sudeći po prijevodu na bosanski jezik (On je viristan s(i)vaćemu dat), ovdje dativ ne stavlja zamjenicu her şey u funkciju dopune pridjeva kadir nego glagola vermek.

Sufiks za padež genitiv izostavljen je samo u jednom primjeru sen söyledügüñ (2a/7), pa se ovo može smatrati omaškom s obzirom na to da je genitiv redovno naznačen, čak u istoj sintagmi u neposrednoj blizini navedenoga primjera (senüñ söyledügüñden ma'ada, 2a/9).

Neke osobitosti u leksici

Kad se leksika ovoga teksta uporedi sa stanjem u savremenom turskom jeziku uočava se da je ovdje glagol etmek često upotrijebljen u značenju glagola yapmak. Glagol evetlemek (2b/1) ili ivitlemek, kako stoji u rukopisu R-7695, ne bilježe riečnici savremenoga turskog jezika no zabilježen je kod Zenkera u oba oblika (evetlemek i ivetlemek) i uz upućivanje na glagol ivmek daje se njegovo značenje žuriti, hitati. Za predikat doğrudurum (ispravit ću) u primjeru neyle olursa doğrudurum (18b/8) može se rekonstrinfinitev u obliku doğrudurmak za koji ne nalazimo potvrdu ni u savremenom turskom jeziku ni u rječnicima osmanskoga jezika.³² Glagol katlanmak ovdje je upotrijebljen u značenju čekati, kako stoji u prijevodu primjera na bosanski jezik (18b/4). Ovaj glagol u savremenom jeziku ima značenje izdržati, podnositi, dok Zenker kao posljednje značenje gl. katlanmak bilježi čekati.

Kako turski tekst u ovoj knjižici prati njegov prijevod na bosanski jezik, zanimljivo je primijetiti još neke osobenosti u vezi sa leksikom. Nije neočekivano, ali je vrijedno spomenuti da su neke turske riječi u dijelu teksta na bosanskom jeziku prevedene turcizmima, naravno u

---

³¹ Indeklinabilan oblik upitne zamjenice nere utvrdio je i Čaušević u primjeru Nere isterün cıtma? (1991: 391).

³² Na ovome je mjestu mogao stajati glagol doğrultmak, faktitiv-kauzativ od gl. doğrutmak ili pak doğrutmak (Zenker).

onom obliku u kojem su se koristili u bosanskom jeziku. Tako se ovdje turski glagol ezberlemek prijevodi turcizmom ezberlejisati (naučiti napamet), imenica hazine u prevodu na bosanski glasi hazna (riznica), a imenica kaide glasi kajda (ovdje, pravilo). Pridjev kabul preveden je istim oblikom - kabul (uslišan), kako i jeste poznat u našem jeziku. Glagol murad ětmek također je mjestimično preveden glagolom murad učinit, ali i glagolom htjeti (murad = želja). Još je pridjev hoşnud preveden turcizmom kail (ovdje, zadovoljan). S druge pak strane imenica musliman prevodi se kao turčin i muslimanluk kao turkovanje. Sasvim je sigurno da ovdje imenice turčin i turkovanje u tekstu na bosanskom jeziku označavaju pripadnost islamu.

Najzad, u ovome kratkom tekstu prolaze i dva frazeologizma, i oba su na naš jezik prevedena također frazeologizmima. Jedan glasi ayak altında kalmak a njegov prijevod na naš jezik ostati pod nogama (12a/3).³³ Drugi je frazeologizam üzerinde kalmak a njegov je prijevod ostati na nekome (18b/8).³⁴

Prilog - Transkripcija teksta³⁵

2a

Saňa söyledüğüm olur mı? Ne söylemişsün?

Š(o)to sam ti govorijo hoćel bit? Š(o)to si govorijo?

Ben unutmuşım niçün sora³⁶ aňmamışsun.

Ja sam zaboravijo jer nisi poslije napomenuo.

---

33 Ovaj turski frazeologizam ima ovjeru u: Aksoy, 493. Bosanski je kod Matešića zabilježen u obliku biti (komu) pod nogama i u značenju biti komu potćinjen, biti pobijeden (od koga), (s. 382). Isti je naš frazeologizam registrirao i Tanović (s. 140).

34 I drugi turski frazeologizam ima ovjeru u Aksoy s tim što autor upućuje na njegov frekventniji oblik üstünde kalmak (s. 924). Iako za bosanski oblik nisam našla ovjeru ni kod Matešića ni kod Tanovića, za što je, uostalom, razlog mogao biti korpus na kojem su ovi autori radili, može se reći da je on i danas dobro poznat u razgovornom bosanskom jeziku.

35 Kako je ovo kratak tekst na turskom jeziku sa prijevodom na bosanski koji neposredno slijedi svaku tursku rećenicu iz tehnićkih sam se razloga u transkripciji odlučila za savremenu tursku latinicu, bez oznake karakteristićnih arapskih konsonantskih grafija. Što se tiće bilježenja u tekstu na bosanskom jeziku, smatrala sam da treba ukazati na mjesta gdje je uveden lažni vokal ispred ili između suglasnika inicijalne grupe, s obzirom na to da se ova pojava tumaći kao utjecaj arapske ortografije i uzusa osmanskoga jezika. (O ovome v. Janković, s. 17). Takve sam vokale bilježila u zagradi.

36 Odnosno soňra.

Kıyas etdüm, unutmamışsun. Benüm gayrı kasavetüm
M(i)lidoh nisi zaboravijo. U mene je d(u)ruga b(i)riga
çokdur. Benüm ne hacetüm sen söyledüğün. Benüm
puno. Š(o)to ja hajem š(o)to si ti govoriyo. Koliko
nekadar işlerüm vardur senün söyledüğünden ma'ada.
u mene ima poslova osim š(o)to si ti govoriyo.
Bunları bitüreyim soñra senün işini bitürürüm.
Da ove opremim pak ću³⁷ t(o)voj poso opremit.

2b

Evetleme hep olur, senden öyle sözler
Ne hiti, s(e)ve će bit, ottebe³⁸ će taka rič doć.
gelür. Ben ummazdum, ben evetlemezdüm baña sıklet
Ja se ne bi nadao, ja ne bi hitijo da meni nije
olmasa. Kaç yerden baña sıkletdür, o öteden
prisćika. Iskoliko je mista meni prisćika, oni ottuda³⁹
bu beriden, herkes kendi şeyüni isteyor.
a ovi odovud s(i)vak s(o)voga işće.⁴⁰
Her tarafdán mektublar geliyor, çok yerlere
Sa svake s(e)trane k(i)njige⁴¹ dohode, na puno mista
çagırıyorlar. Olabilür, her nere⁴² göñli
zovu. More bit kud god mu s(i)rce

3a

isterse kimse bozamaz gitmegi, isterse gitsün
işće, ne more nitko (i)srest otić, ako će nek ide.
Bunda onsuz da olabilür añuñla gibi.

---

³⁷ Napisano spojeno pakku s tim što je prvi fonem k napisan grafijom kaf a drugi grafijom kef, kako sam u analizi već spomenula.

³⁸ Odnosno od tebe.

³⁹ Napisane su dvije grafije /t/ jedna bez vokala (sa naznačenim sukunom), druga sa vokalom o (grafija /v/ + dama).

⁴⁰ Odnosno svako svoje traži.

⁴¹ Odnosno pisma, pozivi.

⁴² Odnosno nereye.

Ovde i brez njega more bit kao i š njim.

O da bize gerek olur, sume gitmez, bir şeye harc

Ijono⁴³ će nam valat,⁴⁴ neće zaludo otić, u što god će se
olunur. Sizden istedüğümüz hane o şey?

utratic. Š(o)to smo od vas iskali kamo ono?

Getürdünüz mi? Getürdiyseñüz gösteriñ, hepisi

Donesoste li? Ako ste donili ukažite neka s(i)vi
görsünler. Nereden getürülmüş görülsün.

vide. Odkud se donilo nek se vidi.

3b

Halk dezildi. Bir yere cem' oldular. Bütün

Ljudi se iskupiše. Na jedno se misto iskupiše. Dok se
*cem' olmayınca. Halk dezildidi.*⁴⁵ *Güçdür halkı cem' etma.*⁴⁶

s(e)ve ne sabere. Bijahu se ljudi iskupili. Mučno je ljude sabrat.

Tagıldılar hepisi yaluñuz kalduk. Ne yapalum,

Razidoše se s(i)vi, ostasmo sami. Š(o)to ćemo činit,

*nice edelüm*⁴⁷ *şimdi? gövde, baş,*

kako ćemo sad činit? tijelo, g(a)lava,

göz, kulak, boyun, bogaz, göğüs

oko, uho, v(a)rat, g(i)rlo p(i)rsa...

(Naredne stranice su riječ za riječ na tuskom pa onda na bosanskom jeziku).

8a

Allahdan isteye. Od Boga isći. *Allah vërür* Bog će dat

eger murad ederse. ako hotijo bude. *Ondan istemeli.* Od Njega vala⁴⁸ iskat.

---

43 Odnosno i ono.

44 Odnosno valjat, trebati.

45 Kod pluskvamperfekta na -diydi pitanje je da li je izgovor -diydi ili pak -didi. S obzirom na to da pisac nije napisao sukun, koji inače redovno koristi kao grafičko sredstvo na konsonatima bez vokala, uzimam oblik -didi. Pisanje ovoga oblika provjerila sam u dijelu knjžice gdje se nalaze konjugacije. I ovdje nije zabilježen sukun, pa bi se oblik pluskvamperfekta čitao ögrendidük, ögrendidünüz.

46 Odnosno etmek.

47 Odnosno yapalim.

48 Odnosno valja, treba.

8b

*Başa her ne gelürse ş(o)to god dojde na glavu⁴⁹
gayrısından bilmemeli. odругoga⁵⁰ ne valja z(i)nat.
Gayrısı kadir de'ıldür bir şey⁵¹ D(u)rugi nije ništa viristan
lakin eger Tañrı yardum eđerse. već ako Bog pomože.
Zira Onuñ kuvveti çokdur. Jer je Njegova jačina puno.
Kimsede okadar olmaz. Ne more ni u koga onoliko bit.
Her ne dilerse kadirdür. Ş(o)to god hoće, more.
Nice isterse eđer.⁵² Kako hoće añako⁵³ će učinit.
O her şeyi bilür, on s(i)vašto z(i)na, hem görür. hem vidi.
Bizcüleyin bilmez de'ıldür nije kano mi da ne zna, sanma ne mli.⁵⁴*

(Ovdje je sa strane vještijim rukopisom napisano "Inne'llahe ğamiu'l-munafikin ve'l-kafirin fi ğehenneme ğemi'an" sa naznakom da je ajet.)

9a

*Gerçek bile doisto⁵⁵ z(i)naj Allah birdür Bog je jedan
Gayrı yokdur. D(u)rugoga nejma. Öyle inana. Tako viruj.
Kim öyle Allahu bilse Ko tako Boga z(i)nade müslümandur. turčin je.
Allahuñ ortagı yokdur U Boga nejma ortakı nikakva. bir asıl.
Oglı kızı yokdur. Sina ni kçeri. Yemez içmez. Ne jede ne pije.
Uyumaz. Ne spava. Her yerde hazirdür. S(e)vagdi je gotov.⁵⁶
Allahu Te'ala bizüm işümüzi görür, Gosodin Bog naš poso vidi
biz her ne işlersek. mi ş(o)to god radimo.*

---

49 Na glavu je napisano spojeno, pa je inicijalna suglasnička skupina razdvojena na dva sloga nag-la-vu. Stoga u ovome primjeru nema pomoćnoga vokala koji bi razbio suglasnički skupinu gl a koji inače nalazimo u ovakvoj poziciji.

50 odругoga je napisano spojeno sa jednom grafijom **d** umjesto od drugoga.

51 Odnosno: bir şey yapmaya.

52 Odnosno yapar.

53 U ovome bosanskom primjeri (añako>onako) zanimljivo je uočiti da je fonem n napisan grafijom ñ.

54 Odnosno nemoj tako misliti.

55 Odnosno doista.

56 gotov u značenju prisutan.

*Dahi fikr ëtdüğümüz⁵⁷ hep bilür. Joř ř(o)to god pomislimo z(i)na.
Onuñ bilmesi kalbile de'ıldür. Njegovo z(i)nanje s(i)r cem nije.
Gördügi gözile de'ıldür. ř(o)to vidi očima nije da vidi.
İřitdügi kulagıla iřitmez. ř(o)to çuje uřima ne çuje.*

9b

*Bir kimse bir kimseye kulagina fisildasa Da tko komu na uho priřapće
ol kimse iřitmese da oni çovik ne çuje Tañrı Bog
iřidür. çuje. Kaçan bir řey dilerse etma⁵⁸ Kad ř(o)to hoće uçinit
kimse komama kadir de'ıldür. nitko nije viristan ubranit.
Bir řey murad ëtdikde Kad ř(o)to murad uçini⁵⁹ o zaman onda
o řeye dër ola, onomu reçe budi, olur. ono bude. Öyle büyük kuvveti
vardur. Tako ima golemu jaćinu.*

Ol ulu Allahdan çok isteye. Od onoga Boga puno isći.

Her ne zeman isterseñ Kad god iřćeř umiz ol. uzday se.

İstedüğün vakitde Kad isćeř pak kalbile iste⁶⁰

eger isterseñ kabul olsun. ako hoćeř da ti je kabul.⁶¹

Bir zeman dilinden giderme. Nikad s(i) jezika ne jamivaj.

10a

Togrı yolu öyle bulursun. Tako ćeř nać p(e)ravi put.

Tañrı seni beladan saklar. Bog će te od belaja uvarovat (?).

Her iřün kolay olur. S(i)vaki će ti poso lasno bit.

Bir řey sađa güç olmaz. Niřto⁶² ti neće mućno bit.

Eger Tañrı seni hıfz ëderse Ako te Bog uspazi

saña kimse bir řey ëdemez.⁶³ ne more ti nitko niřta uçinit.

Tañrıdan korkan kimse Ko se Boga boji eydür. dobro je.

---

57 Odnosno fikr ëtdüğümüzü.

58 Etmeyi odnosno yapmayı.

59 Odnosno hoće.

60 Ovdje je sa strane vjeřtjim rukopisom dopisano: čistim s(i)r cem isći, řto je prijevod ove turske rećenice.

61 Ovdje je vjeřtjim rukopisom dopisano bude.

62 Odnosno niřta.

63 Odnosno yapamaz.

Gayrı kimseden korkmaz D(u)rugoga se ne boji, *añlaya*. razumi.
Allahdan korkmalıdır da'ima. Od Boga se vala⁶⁴ bojat (i)sve udalj.⁶⁵
Ol cümlemüzi besleyor. On nas (i)sviju h(a)rani.
*Yohsa biz ne kadir iz etma*⁶⁶ Ja⁶⁷ mi (i)što smo virisni učinit
*O bir şey vërma*⁶⁸ *murad etmiyince*. dok on š(i)ta murad ne učini dat.
10b

Ben Tañrıdan umarum her şey. Ja se od Boga uzdam s(i)vašto.
Ben Ondan umiz kesmem. Ja od Njega neću uzdanja otsić.
*Ondan bijük yardumcı nerde*⁶⁹ *bulayım*. Od Njega di ću nać većega pomoćnika.

Cümlemüzi ol yaratmışdır. (i)Sviju nas je On (i)st(o)vorijo.
Ceyi' nesnelere rızk vëriyor. (i)Svemu h(a)ranu daje. *Gücü yeter*. More.
Hazinede bir zeman dükenmez. U hazni neće nikad nestat.
Allah adını her kim añarsa Božije ime ko god pomene
Her ey işde añmak gerek. u svakomu dobru poslu valja pomenut.
O iş vücuda gelür kolay. oni će poso lasno za rukom doć.
*O kimi iñleri*⁷⁰ *çekerse* Koga on naprid potegne
ol kimse geride kalmaz bir zeman oni⁷¹ neće natragu ostat nikad.
O her şey'e kadirdür vërma.⁷² On je viristan s(i)vaćemu dat.
11a

Her kim neye mustahik ise Ko god je ćemu dostojan
neye mustahik de'il ise ćemu nije dostojan i što će *neyler*
Tañrı aña onı vërür mi? Bog hoće li nemu ono dat?
Kime ne lazum ise o bilir. Komu š(o)to vala on z(i)na.

---

64 Odnosno valja, treba.

65 Odnosno uvijek.

66 Odnosno etmeye, odnosno yapmaya.

67 Odnosno a (mi šta smo...).

68 Odnosno vermeyi.

69 Odnosno neredede.

70 Odnosno ileri.

71 Odnosno ta osoba.

72 Odnosno vermeye.

*Her şeyde Allaha sığınmalıdır. U svačemu se vala Bogu p(i)riporučit.
Ve onuñ üzerine dayanmak gerek. I na Nega se vala naslonat.
Eger isterseñ işüñ iş olsun, Ako hećeš da ti je poso poslom,
dahi cennete girmek dilerseñ, još ako hoćeš unić u džennet,
Allahuñ birlüğinde şek eyleme. u Božijedinstvo⁷³ ne dvoumi.
Sıdkıyla iman getüre Istinito virovane donesi Allaha. Bogu.
Müslümanlukda şek eylemek olmaz. U turkovanu ne more bit dvoumit.
Kendi evladını bildüğün gibi öyle Allahu bilmek gerekdür.*

11b

*Kako s(o)voj porod z(1)naš onako vala Boga z(1)nat, bile, z(1)naj.
Bir zeman gönünden çıkarma, Nikad iz s(i)rca ne vadi, fikir eyle misli,
Allahuñ ne asıldur fikr eyle kakav je yüzi, kudreti misli.
Daha karnında⁷⁴ uşagi diri dutar. U materinu trbuhu dite živo d(i)rzi.
Dogduğı birle bilür beslenme⁷⁵ kako se⁷⁶ umije se h(a)ranit.
Hak Te'ala ne kudretli padişahdur. Gospodin Bog veleši (?) je vir(i)stan
car.⁷⁷*

*Gökleri direksuz nice o.⁷⁸ Ko bi anako mogo učinit kao On.
Ben Oña kulluk ederüm ziyade Ja ću nemu robovat većma
nice bu ana varınca kulluk etmişim. kako sam do sad robovo.
Gayrısına kulluk etmem. D(u)rugomu robovat neću.
Onuñ emrine muti' olmuşim. Negovoj zapovijedi pridao sam se.
Benden her ne ederse hoşnudım Od mene ş(o)to god učini kailsam.*

12a

*Ve bundan soñra inşaallah Türçe öğrenelüm.
Poslije ovoga ako Bog da da turski učimo,
ayak altında kalmayalum, Türçe bilenden utanmayalum.*

---

73 Odnosno Božije jedinstvo.

74 Treba: Aña karnında.

75 Odnosno beslenmeyi.

76 Ovdje nedostaje riječ rodi - kako se rodi.

77 v(i)ristan car je napisano sa strane u produžetku reda kojemu pripada.

78 Ova je rečenica na turskom nepotpuna (Kako On nebesa bez stubova...)

da pod nogam⁷⁹ ne ostajemo, ko tursi⁸⁰ z(i)na da ga se ne sidimo.⁸¹
*Söylemä⁸² bilenler söyledüklerinde bilelüm ne söyleolar.*⁸³
Koji umiju govorit, kad govore da znamo š(o)to govore.
Dilsuz gibi oturmayaalum, ne poturlar dēmesünler bize.
Kao brez jezika da ne sidimo, vala, ti su poturice nek nam ne reku.
Bunlar da Türçe bilür dēsünler. Öyle olup hazz ēderüz.
Ijovi⁸⁴ turski z(e)naju nek reku. Tako budev d(i)rago će nam bit.
Türçe bilmeyen sığır gibidür, her yere varma⁸⁵ üşeniyor
Ko turski ne zna kao goverče⁸⁶ je, s(i)vakud ic uvodi se. (?)
12b

Eger öğrenmek isterseñ yazılan ve okunan pek ezberleye.
Ako hoćeš naučit š(o)to se napisalo ijuči dobro.
Oku yaz pekçe çalış Da ne budeš (i)zločest
uči piši dobro radi. *olmayasın nekbet ve yaramaz.*
Her bir kelamı her kaideye çevirelüm kolay öğrenülsün.
S(i)vaku rič na svaku kajdu da okrećemo nek se lasno nauči.
Söz sözi açsun, bir söz on söz açsun.
Nek rič rič otvora, nek jedna rič deset riči otvori.
Eger ey bakacak olursañ öyle saña açılır fikr ēdüp
Ako dobro uzg(e)ledaš, tako će ti se otvorat misli više.
Bir sözi dēdüğinde⁸⁷ bunda yazılan yukardan aşadan⁸⁸ fikr eyle.
Kad rečeš jednu rič ovde š(o)to se upisalo ozdol ozgor misli.

---

79 Odnosno nogama.

80 Odnosno turski.

81 Odnosno sidimo.

82 Odnosno söylemeyi, tačnije konuşmayı.

83 Odnosno söyleyorlar.

84 Odnosno i ovi.

85 Odnosno varmaya.

86 Odnosno goveče.

87 Odnosno söylediğinde.

88 Odnosno yukarıdan aşağıdan.

13a

Kangı ka 'ideye gelür oña göre söyle amma ezberleyüp ibtida.

Na koju će kajdu doć p(e)rama onim govori ama ezberlejsav⁸⁹ napre.⁹⁰

Ezberlemeyüp 'aklına gelemiz her kelam, heman ezberlemelidür.

Nezberlejsav⁹¹ ne more doć s(i)vaka rič na pamet, heman vala⁹² ezberlejsat.

Beni dñlersen böyle eyleye, soñra pişman olmazsun.

Ako mene ćutiš, evako učini, nećeš se poslije kajat.

Kolay Türçe ogrenürsün her ne istersun.

Lasno ćeš turski naučit š(o)to god hoćeš.

Her kim öğrenme⁹³ isterse gice gündüz bunı okusun.

Ko god hoće naučit dan noć nek ovo uči.

Ne öğrenmişsün, ne kadar öğrenmişsün, öğrenmişim.

Š(o)to si naučijo, koliko si naučijo, naučijo sam.

18b

Çok kimse yetişememişdür. Puno ji⁹⁴ nije prispilo.

Yetişsün, geç yetişsün, erken gelmiş olsañ bulurduñ.

Nek prispije. Nek docne prispije. Da budeš rano došao, našao bi.

Geç kalkmışsun. Acık dum katlanurken. Susadum bakarken.

Docne si ustao. Ogladnih čekajući. Ožednih gledajući.

Ben añmazdum, onı utandır mazdum. Sen beni utandır duñ, ben da

Ja ne bi pominao, nega⁹⁵ ne bi zastidivao. Ti mene zastidi i ja

*unutmam. Neyle olursa dogrudurum.*⁹⁶ Üzerimde kalmaz.

neću zaboravit. Čijem bude ispraviću.⁹⁷ Neće na meni ostat.

---

89 Odnosno naučivši napamet.

90 Ova se riječ može pročitati samo na navedeni način ili možda napreh.

91 Odnosno ne nauči li se napamet.

92 Odnosno valja.

93 Odnosno öğrenmek.

94 Odnosno ih.

95 Odnosno njega.

96 Odnosno doğrulturum.

97 Odnosno ispraviću nećim (na neki način).

20a

Ditreyor. Neden ditreyor? Kordıdan. Üşümekden.

D(i)rşće. Odašta d(i)rşće. Od straha. Od zime.

Yeter mi o yohsa yetmez?

Hoće li ono dosta bit il neće bit?

Eger yetmezse sen suçlı olursun. Benüm yokdur suçum, ben bilmem.

Ako dosta ne bude ti ćeš bit k(i)riv. Nejma moje k(i)rivice, ja ne znam

nekadar lazımdır? Kime beñzer? Yüzinde saña beñzer gezişde baña beñzer.

kolko vala.⁹⁸ Na koga nalikuje? U obrazu na te nalikuje u hodu na me nalikuje.

Umjesto zaključka

U ovome prilogu se razmatraju jezične osobenosti jednoga i obimom i sadržajem skromnoga teksta na turskom jeziku koji se nalazi u također i obimom i sadržajem skromnom tursko-bosanskom rječniku za koji se pretpostavlja da je napisan u 19. stoljeću a pohranjen je u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. S obzirom na određene poteškoće u rješavanju nekih jezičnih osobenosti u turskim tekstovima pisanim arapskim pismom, posebno onih koje se odnose na fonetsko-fonološka pitanja, pa prema tome i nemogućnost da se ukaže na sve osobenosti koje jezična analiza teksta podrazumijeva, ovu riječ ne nazivam zaključnom ona je umjesto zaključka.

Jedan od razloga koji me naveo da ovaj rukopis od samo nekoliko listova predstavim u ovome prilogu jeste taj što tekst cijeli nosi sva obilježja sredine u kojoj je nastao. I kad se ostavi po strani najočiglednije od tih obilježja - tekst na bosanskome jeziku koji je ovdje prijevod turskoga teksta što mu prethodi - lokalna su obilježja jasno uočljiva i u turskome tekstu. Ona se ogledaju u karakterističnoj grafiji, u nekim fonetskim promjenama, još više u sintaktičkim osobenostima i jednim dijelom u leksičkim. Ovo, pak daje važnost našem tekstu kao pisanom svjedočanstvu o turskom jeziku koji se učio u Bosni. Jezične (i grafične) osobenosti koje sam zapažala u ovome tekstu upoređivala sam sa onima već poznatim

---

⁹⁸ Odnosno valja, treba.

o bosanskom turskom. Ovo je upoređivanje pokazalo da razmatrani tekst sadrži mnoge opće osobenosti onoga turskog jezika koji se naziva bosanskim turskim, dok je pojava spontanoga bilježenja ili, pak, jednokratnoga utjecaja konkretne bosanske jezične jedinice na njen prijevodni ekvivalent u turskom jeziku sporadična u odnosu na navedenu karakteristiku našega teksta.

Ponekad nas i odabir nekoga "sporednog" rukopisa iz jedne zbirke može odvesti u sasvim neočekivanom pravcu i otkriti nam ponešto o prošlim vremenima. Kad se nađemo pred takvom situacijom, ona kao da nas još jednom podsjeti na vrijednost pisane riječi. Nama preostaje samo da je čitamo. I da u njoj nađemo svjedočanstva o prošlosti, odnosno o nama samima

LITERATURA

Adamović, M., *O poreklu srpskohrvatskih osmanizama*, Južnoslovenski filolog, 30/1-2, Beograd, 1973., s. 229-236.

Aksoy, Ö. A., *Deyimler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1978.

Čaušević E., *Da li su u staroosmanskom jeziku postojale dvije paradigme 'optativne' forme na -(y)a-(y)e?*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, 37/1987, vol. 37, Sarajevo, 1988, s. 73-89.

Čaušević, E., *Bosanski' turski i njegova autentična obilježja*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, 41/1991, vol. 41, Sarajevo, 1991., s. 385-394.

Čaušević, E., *Das Türkische des Josip Dragomanović*, Materialia Turcica, Band 17, 1996., s. 119-141.

Čaušević, E., *Tri katolička teksta na turskome jeziku iz Bosne i Hercegovine, Trava od srca - Hrvatske Indije*, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000., s. 145-190.

Filan, K., *Başeski Şevki Molla Mustafa Ruz-name Metin - Sözlük - Ğnceleme*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1999.

Filan, K., *Osro grafske karakteristike Ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, 49/1999., Vol. 49, Sarajevo, 2000., s. 19-43.

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, (1420/2000) Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak sedmi, (obradili: Haso Popara, Zejnil Fajić), London-Sarajevo.

Janković, S., *Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (Uticaj ideja Vuka Karadžića)*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, 38/1988., vol. 38, Sarajevo, 1989., s. 9-40.

Matešić, J., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982.

Mollova, M., *Syntaxe de l'ancien Turc en Bosnie*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, 37/1987, vol. 37, Sarajevo, 1987., s. 9-72.

Németh, G., *Zur Einleitungen der türkischen Mundarten Bulgariens*, Bulgarische Akademie der Vissenschaften, Sofia, 1956.

Németh, J., *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*, Akademia Kiado Budapest, 1970.

Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo, 1985.

Tanović, I., *Frazeologija bosanskoga jezika*, Sarajevo, 2000.

Zenker, J. T., *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, Leipzig, 1866.

About one 'sporadic' work on Turkish and Bosnian language

This work discusses the linguistic characteristics of the one modest text on Turkish language which, is by scope and content a small Turkish-Bosnian dictionary. This dictionary was written in the 19th century and is kept in the Gazi Husrev-bey Library in Sarajevo. Some difficulties in solving the linguistic characteristics in the Turkish text, (which was written in Arabic script), particularly those which deal with phonetic-phonological issues, resulted in almost impossible position to point out all the characteristic which linguistic analysis mean. Therefore, the words on these pages should not be considered as conclusion but rather remarks instead of conclusion.

One reason which leads me to present this work, that consists out of only a few pages, is in fact that the whole work has the characteristics of the environment from where it originated. The most obvious characteristic is that - the work is in Bosnian language, which has been translated from the preceding Turkish text. Local characteristics could be clearly seen in Turkish text as well. That is reflected in a specific graphic representation, in some phonetic changes, and even more in syntactical and one part of the lexical characteristics. These characteristics, in fact, gave an importance to this text as a written evidence which proves that the Turkish language was studied in Bosnia.

Linguistic (and graphic) characteristics, which have been noticed in this text, were compared with another, already known Turkish language in Bosnia. This comparison has shown that the examined text possesses much more specific characteristic of Turkish language which we call Bosnian-Turkish.

Sometimes the selection of one work from a collection of many can lead us to completely different unexpected ways and uncover to us something from the bygone times. When we face such a situation, it reminds us once again about worthiness of written word. It was left to us just to read it. And inside it to find sign of past times, about ourselves.